

Sürdürülebilir Kalkınma için Türkiye’de ve Dünyada Çevre Eğitimi Çalışmaları

Environmental Education Studies In the World and Turkey for Sustainable Development

Niyazi Kaya^{1*}, Mehmet Tamer Çobanoğlu², Eyüp Artvinli³

1 MEB İlköğretim Genel Müdürlüğü, Ankara

2 Çevre ve Orman Bakanlığı, Eğitim ve Yayın Dairesi Başkanlığı Ankara

3 Osmangazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eskişehir

Öz: Son yıllarda, dünyamızın gündeminde çevremizdeki değerleri korumak ve geliştirmek için, doğal kaynakların kullanımında daha dengeli ve dikkatli olmak yolunda adımlar atılmaya çalışılmaktadır. Bu çalışmada, Sürdürülebilir Kalkınma İçin Türkiye ve Dünyada Çevre Eğitimi Çalışmaları incelenmiştir. Çalışmada Sürdürülebilir Kalkınma İçin Eğitim süreci açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmada araştırılan konunun derinlemesine ortaya konulabilmesi için nitel bir yaklaşım kullanılarak doküman analizi yapılmıştır. Analizler yapılırken ulusal ve uluslararası konferanslar, sempozyumlar, kongreler, raporlar ve zirvelere ait dokümanlar derinlemesine incelenmiştir. Ayrıca farklı bakanlık ve kamu kurumlarının yürütülen çevre eğitim çalışmaları da incelenmiştir. Bu bağlamda Sürdürülebilir Kalkınma Eğitim sürecinin desteklenmesi ve geliştirilmesi açısından yapılan çalışmalar incelendiğinde;Ulusal stratejimizi hazırlamak amacıyla sürecin sorumluluğunu paylaşan Çevre ve Orman Bakanlığı ile Milli Eğitim Bakanlıkları ve DPT koordinasyonunda Türkiye'nin ulusal bir stratejisinin olmadığı,Sürdürülebilir Kalkınma konusunda toplumun bilgilenmesi ve bilinçlenmesi yeteri kadar basılı ve görsel eğitim materyalinin bulunmadığı ve ilk, orta ve yükseköğretimde nitelikli eğitimlerin verilmediği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma, Sürdürülebilirlik, Çevre, Çevre Eğitimi, Eko-Eğitim

Abstract: In late years, it is tried to taken steps into being more careful and balanced in usage of natural resources to develop and to save the values in our circle. In this study, Environmental Education Studies for Sustainable Development in Turkey and the World were surveyed. The process of Education for Sustainable Development with the study was intended to be stated. A document analysis to be exposed deeply of the subject researched in the study was done by using a qualitative approach. The documents belonged to national and international conferences, symposiums, congresses, reports was examined in great detail. Besides, environment education studies implemented by the different ministries and public enterprises were viewed. In this context, when analyzed in terms of developing and supporting the process of Education for Sustainable Development;Turkey doesn't have a national strategy in the coordination of Ministry of Environment and Forestry, Ministry of National Education and State Planing Organization that share the responsibility of the process with the aim of preparing our national strategy. It is defined that there isn't enough pressed and visual education materials in the subject of Sustainable Development for the purpose of being kept informed and become conscious of the society

Key Words: Sustainable Development, Sustainability, Environment, Enviroment Education, Eco-Education

1. Giriş

İnsanoğlunun son yıllarda çevresel değerleri kullanma konusunda, yeterince dikkatli olmaması çevresel değerlerin tahribatına sebep olmuştur. Özellikle dünya üzerindeki insan kaynaklı olumsuz değişimler, son yüzyılda giderek artmıştır.

İnsanoğlu yaşadığı dünyadaki olumsuzluklardan etkilenmeye başladıktan sonra, yaptığı tahribatı azaltmak ve çevresel değerleri korumak için çeşitli yollar aramaya başlamıştır. Bu kapsamda

* İletişim yazarı: N. Kaya e-posta: niyakaya@gmail.com

son yıllarda, dünyamızın gündeminde çevremizdeki değerleri korumak ve geliştirmek için, doğal kaynakların kullanımında daha dengeli ve dikkatli olmak yolunda adımlar atılmaya çalışılmaktadır.

Sürdürülebilirlik ifadesi Latince kökenli olan bir kelimedir ve dengede tutmak anlamındadır (Palmer ve diğ., 2004). Hem değerlerin korunabileceğini hem de kalkınmanın gerçekleşebileceğini ifade eden sürdürülebilir kalkınma, Birleşmiş Milletler tarafından tanımlanan temel haklardan biri olan sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının tüm insanlığa sunulabilmesi en önemli araçlardan biridir.

Bu çalışmada, Sürdürülebilir Kalkınma İçin Türkiye ve Dünyada Çevre Eğitimi Çalışmaları incelenmiştir. Çalışmada Sürdürülebilir Kalkınma İçin Eğitim süreci açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu kapsamda birinci bölümde sürdürülebilir kalkınma genel olarak tanımlanarak, sürecin önemli adımları olan Stockholm Konferansı, Brundtland Raporu, Rio Zirvesi ve Johannesburg Zirveleri hakkında bilgiler verilmiştir. Ek olarak ülkemizin sürdürülebilir kalkınma alanında yürüttüğü önemli çalışmalara yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise çevre eğitimi kavramları açıklanarak, genel çevre yaklaşımları hakkında bilgilere yer verilmektedir. Bunun yanında ülkemizde bugüne kadar yürütülen çevre eğitimi çalışmaları incelenmiştir.

Üçüncü bölüm genel olarak “Sürdürülebilir Kalkınma İçin Eğitim” sürecini, amaçlarını ve hedeflerini açıklamaktadır.

Çalışmada araştırılan konunun derinlemesine ortaya konulabilmesi için nitel bir yaklaşım kullanılarak doküman analizi yapılmıştır.

Çevre eğitimi alanında yapılan çalışmalara rağmen ilerleme sağlanamaması, süreçte yeni arayışlar yaratmıştır. Sürdürülebilir Kalkınma Eğitim süreci, bu anlamda geliştirilmiştir. Sürdürülebilir Kalkınma Eğitim toplumda değişimler sağlayarak bilgilendirme ve bilinçlenmeyi sağlamayı hedeflemektedir.

Bu bağlamda Sürdürülebilir Kalkınma Eğitim sürecinin desteklenmesi ve geliştirilmesi açısından yapılması gerekenler incelendiğinde;

- Ülkemizin SKE süreci kapsamında ulusal stratejinin henüz hazırlanarak UNESCO’ya sunulmamış olması önemli bir eksikliklerdir.. Ulusal stratejimizi hazırlamak amacıyla sürecin sorumluluğunu paylaşan Çevre ve Orman Bakanlığı ile Milli Eğitim Bakanlıkları ve DPT koordinasyonunda Türkiye’nin ulusal stratejisinin hazırlanması konusunda adımlar atmalıdır.
- Ülkemizde Sürdürülebilir Kalkınma Eğitim sürecini destekleyici mevzuat değişiklikleri yapılmalıdır.
- Sürecin daha iyi anlaşılmasına yönelik olarak ulusal ölçekte çalıştay ve sempozyumlar düzenlenmelidir.
- Sürdürülebilir Kalkınma Eğitim sürecinin yaygınlaştırılması için ekonomik anlamda kaynaklar ve fonlar sağlanmalıdır.
- Sürdürülebilir Kalkınma Eğitim konusunda gelişmelerin paylaşılacağı bilgi ağları kurulmalıdır.
- Çevre ve Orman Bakanlığı ile Millî Eğitim Bakanlığı hizmet içi eğitim programları Sürdürülebilir Kalkınma Eğitim süreci kapsamında gözden geçirilmeli ve yenilenmelidir.
- Sürdürülebilir Kalkınma konusunda toplumun bilgilendirilmesi ve bilinçlenmesi yönelik daha fazla basılı ve görsel eğitim materyali hazırlanmalıdır. Yapılan eğitim çalışmalarının daha geniş bir çerçevede sürdürülmesi sağlanmalıdır.
- Yerel, bölgesel ve uluslararası alanda işbirliği çalışmaları geliştirilmelidir.
- Öğretim planları ve öğretmen eğitim programlarına Sürdürülebilir Kalkınma Eğitim süreci entegre edilerek yeniden düzenlenmelidir.
- Üniversitelere yönelik olarak Sürdürülebilir Kalkınma Eğitim süreci desteklemek amacıyla çevre eğitimleri geliştirilmelidir.

Son olarak, **Sürdürülebilir Kalkınma İçin Eğitim** süreci temel hedefleri ve uygulamaları ile değişimler hedefliyor olsa da az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler açısından henüz bir ümit olmak konusunda çok da yeterli seviyelere ulaşamamıştır. Buna rağmen Sürdürülebilir Kalkınma Eğitim süreci, dünyadaki ülkeler için yaşanabilir bir dünya hedefi yolunda üzerinde çaba harcanacak önemli bir konudur.

2. Sürdürülebilir Kalkınmanın Tarihsel Gelişimi

20. yüzyılın ikinci yarısının başlarından itibaren çevre konusunda yapılan araştırmaların fazlalaşması ve hazırlanan raporlar ile çevre konusunda toplumun bilinç seviyesi artmıştır.

20. yüzyılın ortalarına kadar, kalkınma ile ilgili fikirlerde özellikle ekonomik alanda genel olarak çevre boyutunun ihmal edildiği söylenebilir. Bu anlamda da çevreyle uyumlu şekilde insan ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için çevre konusunda daha fazla bilgiye ve çevreyi daha iyi anlamının gerekliliği görülmüştür.

Bu anlamda yapılan ilk çalışma Rachel Carson'un pestisitler ile ilgili yazmış olduğu "Silent Spring-Sessiz Bahar" kitabıdır. Bundan sonra atılan önemli adımlara örnek olarak verilebilecek 2 önemli adım; 1972'de Roma Kulübünün yayınladığı "Limits to Growth-Büyümenin Sınırları" Raporu ve Stockholm İnsan Çevresi Konferansı (1972)'dir (Er,2009).

Stockholm Konferansı, dünyadaki ülkeler ve toplumlar üzerinde çok önemli etkiler yaratmıştır. Konferans sonucunda ise, gelişmekte olan ülkeleri, kalkınırken çevre sorunlarının ortaya çıkmasını önlemeye yöneltmenin, zengin ve yoksul ülkeler arasındaki ayrımlar giderilmedikçe çevre koşullarının iyileştirilmesinde önemli bir ilerleme kaydedilemeyeceğinin ve kalkınmanın çevreyi korumakla çelişen bir tarafının olmadığına önemine varılmıştır.

Stockholm'de yapılan İnsan Çevresi Konferansı sonrasında, 1983 yılı sonbaharında, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 38. oturumunda kabul edilen 38/161 sayılı genel kurul kararıyla "**Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu**" kuruldu. 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından, "**Ortak Geleceğimiz**" (Brundtland Raporu) yayımlandı. Giderek ağırlaşan çevresel sorunlar karşısında, insanlığın çıkış yolu olarak, çevresel gelişme ile ekonomik kalkınma arasındaki yaşamsal köprünün kurulması ve gelişmenin "sürdürülebilir" olması bu raporda oldukça detaylı bir şekilde ele alındı (Bursayg21,2009).

Bu rapor sonrasında bu alanda çalışmalar daha da hızlanmıştır. Uluslararası Doğal Hayatı ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği (IUCN), sürdürülebilir kalkınmayı ilk defa "Dünya Koruma Stratejisi" adlı belgede net olarak tanımlamış ve bundan sonraki süreçte de bu tanım kullanılmıştır.

Bu belge ile tartışılan ayrıntılardan biri de Çevre Etiği'dir. Bu anlamda 2 yaklaşımdan biri "doğa değerlidir çünkü insana faydalıdır" ve ikinci yaklaşım da "her varlığın, insana faydası olsun veya olmasın kendine özgü değeri vardır" olarak belirtilmiştir (SK Ulusal rapor taslak, 2002).

Haziran 1992'de Rio de Janeiro'da yapılan ve "**Yeryüzü Zirvesi**" olarak adlandırılan **Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı** (UNCED), geçmişte örneği olmayan bir toplantıydı ve o güne kadar yapılan toplantılar arasında en fazla devlet başkanını bir araya getiren bir zirve oldu.

Bu Zirve, dünyanın dikkatini, küresel olarak yüz yüze kalınan en kritik konulara etkili bir şekilde çekip, toplumun bütün kesimlerini konu üzerinde düşünmeye ve karar vermeye yöneltti.

1997'de Rio Zirvesi sonrası gelişmelerin değerlendirildiği **Rio+5** Konferansı gerçekleştirildi. 1992 Rio Konferansı'ndan sonra olumlu gelişmelerin olmasına rağmen Rio+5'de bu gelişmeler yeterli bulunmadı. Bu Zirvenin Deklarasyonu, çevrenin artan tahribinin altını çizen bir belge oldu. Çölleşmeyle mücadele, biyolojik çeşitliliğin korunması ve daha birçok konularda acil önlemlerin alınmasının gerekliliğinin altı çizildi.

Bu süreçte, bir başka adım Bin Yıl Hedeflerinin (1997) açıklanmasıdır. Bin Yıl Hedefleri, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine paralel olarak tüm dünyada mücadele edilerek geliştirilmesi gereken hususların belirtildiği bir metindir.

26 Ağustos–4 Eylül 2002 tarihleri arasında Güney Afrika'nın Johannesburg şehrinde, BM Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi gerçekleştirildi. Bu zirve, 21. yüzyılın ilk küresel konferansı oldu. 10 yıl önce gerçekleştirilen 1992 Rio Zirvesi sonrasındaki gelişmelerin ve uygulamaların değerlendirmesi bu konferansta yapılmıştır.

Johannesburg Zirvesi'nde, temel anlamda “Sürdürülebilir Kalkınma” konusu tüm ayrıntılarıyla tartışılarak, yapılacakların gözden geçirildiği bir konferanstır. Sonuç olarak ortaya çıkan 2 temel belge “Uygulama Planı” ve “Johannesburg Sürdürülebilir Kalkınma Deklarasyonu” ortaya konulmuştur (BM,2002).

Johannesburg zirvesinde, sürdürülebilir kalkınmanın uygulama vizyonunu ve dünyayı daha yapıcı bir şekilde, insanlar ve görüşlerin bir araya gelmesi sağlanmıştır. Johannesburg zirvesi göstermiştir ki küresel işbirliği ve ortaklık sağlanması hususunda ciddi ilerlemeler sağlanabilmektedir.

Zirve sonucunda liderlerce kabul edilen Deklarasyonda ise, sürdürülebilir kalkınmaya tam bağlılık dile getirilmiş; bu konuda mutabık kalınan taahhütler sıralanmış ve ortak adımlar atma yolundaki kararlılık tekrarlanmıştır. Temel olarak, Stockholm ile başlayan sürece Dünya liderleri bağlılıklarını göstererek sürdürülebilir kalkınma yolundaki çalışmaları yoğunlaştırmışlardır. Benzer şekilde sürece, akademik kurumlar ve sivil toplum örgütleri de çeşitli araştırmalar ve projelerle destek sağlamaktadır. Yapılan çalışmaların paylaşılması ve geliştirilmesi amacıyla da ulusal ve uluslararası çalıştay, konferans vb. faaliyetler düzenlenmektedir.

2.1.Türkiye’de Sürdürülebilir Kalkınma Çalışmaları

Genel anlamda kalkınma planları, ülkemizde uygulanacak politikalar ve uygulama şekilleri için temel yönlendiricidir. Ülkemizde çevre konusunun geniş olarak ele alındığı ilk kalkınma planı 1973 – 1977 yıllarını kapsayan 3. kalkınma planıdır. Bu süreçte Stockholm konferansı doğrultusunda yaşanan değişime ülkemiz de paralel adımlar atarak, planlama kapsamına almıştır.

5. Beş Yıllık Kalkınma planı ise, çevre kirliliğinin azaltılması hedeflemiştir. Rio konferansı ile ortaya konan sürdürülebilir kalkınma ise 6. Beş Yıllık Kalkınma Planında benimsenerek, yer almıştır. Rio sonrası süreçte dünya ile paralel olarak Gündem 21 hedeflerine uyum sağlamaya yönelik olarak da çalışmalar başlamıştır (SK Ulusal Rapor Taslak,2002).

Bu noktadaki önemli adımlardan biri de kısaca UÇEP – Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı'dır. Planın hedefi sürdürülebilir nitelikte ekonomik, kültürel ve toplumsal gelişim sağlanması, sürdürülebilir kaynak kullanımının teşviki, sürdürülebilir çevresel uygulamaların desteklenmesidir. Buna ek olarak 2007 – 2013 yıllarını kapsayacak şekilde hazırlanan Ulusal Çevre Eylem Stratejisi (UÇES) yayınlanmıştır.

Sürdürülebilir kalkınma süreci kapsamında ülkemizde, kalkınma planlarını destekleyecek şekilde hükümet programları ve planlamalar yapılmıştır. Ayrıca, kurum ve kuruluşlar bu yönde faaliyet ve projelere yer verirken sivil toplum örgütleri de sürece katılmışlardır. Projelere özellikle UNDP, GEF gibi uluslararası kuruluşlar uygulanan projeler ile mali ve teknik destek sağlayarak katkıda bulunmuşlardır.

Sürdürülebilir Kalkınma alanındaki çalışmalarda BM ve kuruluşları yönlendirici bir rol üstlenmektedir. Bu kapsamda BM, UNESCO, UNDP, UNEP vb. organları vasıtasıyla ülkemizde sürdürülebilir kalkınma çalışmalarına katkı sağlamaktadır.

Genel anlamda kurumlar tarafından sürdürülebilir kalkınma alanında yapılan önemli çalışmalardan biri DPT'nin UNDP ile birlikte yürüttüğü “Sürdürülebilir Kalkınmanın Sektörel Politikalara Entegrasyonu Projesi”dir.

Proje kapsamında sürdürülebilir kalkınmayı destekleyici poster, broşür ve promosyon çalışmalarının yanı sıra, kısa film ve belgeseller de hazırlanmıştır.

Milli Eğitim alanında yapılan çalışmalara bakıldığında öncelikle eğitim programı içerisinde sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma kavramlarına yer verilmiştir. Bu değişime ek olarak çevre, insan hakları, eğitime erişim konularında ulusal ve uluslararası kurumlarla ortak projeler yürütülmüştür. Bu kapsamda yürütülen önemli projelerden bazıları; “Eko-Okullar ve Okullarda Orman

Projesi”, “Herkes İçin Eğitim”, Haydi Kızlar Okula”, “Eğitime Yüzde Yüz Destek” ve “Yeşil Kutu Çevre Eğitimi Projesi”dir.

Bunların yanında tarım alanında “İyi Tarım Uygulamaları”, enerji alanında daha temiz enerji kaynaklarından enerji üretimine yönelik projeler, “En-Ver Projesi” ülkemizde sürdürülebilir kalkınma alanında yürüttüğü çalışmalara örnek olarak verebiliriz.

Bu süreçte Çevre ve Orman Bakanlığı da birçok çalışma yürütmektedir. Bu kapsamda yapılan çalışmalarını mevzuat değişiklikleri, plan ve programlar ve projeler başlığında inceleyebiliriz.

Mevzuat değişimi kapsamında atılan önemli adımlardan biri 2872 sayılı Çevre Kanunu’nda yapılan değişikliktir. Çevre Kanunu’nun amacını belirten 1. maddesi 2006 yılında yapılan değişiklik ile “Bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamaktır” olarak düzenlenmiştir.

Bakanlık kapsamında yürütülen projelerin önemli bir kısmı yukarı mevzuat ve programlar ile önemi ortaya konan sürdürülebilir kalkınma temellidir. Bu kapsamda yürütülen; “TEIEN (Türkiye Çevresel Veri Değişim Ağının Kurulması Projesi), “İklim Değişikliğinin Etkisinin Azaltılması ve Biyolojik Çeşitliliğin Korunması İçin Türkiye Sulak Alanlarının Korunması ve Sürdürülebilir Kullanımı Projesi”, “Yıldız Dağlarında Biyolojik Çeşitliliğin ve Doğal Kaynakların Korunması ve Sürdürülebilir Geliştirilmesi Projesi”, “Anadolu Su Havzaları Rehabilitasyon Projesi”, “İnsan Refahı ve Beslenmesinin İyileştirilmesi İçin Biyoçeşitlilik Koruma ve Sürdürülebilir Kullanımının Düzenlenmesi Projesi” ve “Batı Toros Dağları Orman Ekosistemlerinin Sürdürülebilir Yönetimi Projesi” örnek olarak verilebilir.

Sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde ülkemizde yapılan birçok çalışma olduğu görülmektedir. Buna örnek olarak yapılan mevzuat değişiklikleri, projeler ülkemizdeki süreci olumlu yönde etkilemektedir.

3. Çevre Eğitimi

3.1. Çevre Eğitiminin Tarihsel Gelişimi

İnsanın doğada yer aldığı ve doğa ile etkileşimin incelendiği metinler M.Ö. 427–347 yılları arasında yaşayan büyük düşünür Plato’ya kadar dayanmaktadır. Platon’un “İnsan kendi doğasından ayrılmaz” sözünü buna örnek olarak verebiliriz. Platon’un toprak erozyonu ve ormansızlaşmanın etkileri konusundaki düşünceleri tarihi olarak çevresel değerlerin tanınmasına örnek olarak gösterilmektedir (Nagel,2005).

Ayrıca Rousseau, Goethe, Wordsworth, Haeckel, Goedel vb. yazar ve düşünürlerin çevre ile ilgili fikirlerinin gelişiminde, daha önceki dönemlerdeki çevre ile ilgili eski kültürel ve dini doktrinlerin etkili olduğu söylenebilir. Buna karşılık, çevre konusunun ve çevreye insanların etkileri konusunun dünya genelinde ilgi çekmesi son yüzyılda gerçekleşebilmiştir. Özellikle de son 50 yılda bu konuya olan ilgi giderek artmıştır. 1960’ların sonlarında ve 1970’lerin başlarında artan nüfusa bağlı olarak çevresel değerlerin kaybedilmesi ve insanların çevreye olan etkileri batı dünyasının dikkatini çekmiştir.

Rachel Carson’un “Silent Spring (Sessiz Bahar)”, Paul Erlich’in “Population Bomb (Nüfus Bombası)” ve “Ecocatastrophe (Eko-felaket)”, Edward Goldsmith’ in “Blueprint for Survival (Hayatta Kalma Planı)” ve Barry Commoner’ in “Closing Circle (Daralan Çember)” gibi eserleri, çevre konusunda bir “bilgi bombardımanı” sağlamıştır. Bu da insanların çevre konusunda daha fazla bilgi sahibi olması ve çevresindeki süreçlerden daha fazla haberdar olmalarını sağlamıştır (Er,2009).

Yukarıda saydığımız kitaplar ve raporların yarattığı etki ile dünya genelinde oluşan ilgi, çevre sorunlarının daha fazla gündeme gelmesini ve mevcut sorunların daha fazla tartışılmasını sağlamıştır. Yaşanan bu gelişmeler ile Birleşmiş Milletler önderliğinde, dünyadaki ülkeler yaşanan çevre sorunlarının çözüm yollarını aramaya başlamıştır. Bu kapsamda, sorunların potansiyel çözüm mekanizması olarak yaygın bir eğitim gayretine ihtiyaç olduğu fikri ortaya atılmıştır.

Çevre eğitimi ifadesinin içeriği konusunda temel kaynağının sadece bazı ülkelerde yapılan dış saha gezileri gibi faaliyetlerden oluştuğu gibi eleştiriler olsa da çevrenin hem doğal değerleri hem de

politikaları anlamında değişimlere sebep olmuştur. Özellikle yayınlanan raporlar ve “Dünyanın Dostları”, “Yeşil Barış (Greenpeace)” vb. sivil toplum örgütlerinin kurulması ile dünyada çevre konusuna bakış değişmeye başlamıştır.

1976 Belgrad Konferansı ve buna benzer uluslararası süreçlerin etkisi ile çevre eğitimi konusunda, UNESCO, Dünya Bankası, OECD ve IUCN tarafından ortak çalışma başlatılmıştır. Bu kapsamda, çevre eğitimi sürecinin düşünsel altyapısı, bilgi felsefesi, etik, öğretim programı, pedagojik prensipleri analiz edilerek eğitim, çevre ve kalkınmanın temel konularının altı çizilmiştir. İlk aşamada, çevre eğitimi ve çevre eğitimi ile ilgili sosyal göstergeler tanımlanmıştır. İkinci aşamada, ulusal belgeler incelenmiştir. Son aşamada ise tüm bölgesel ve ulusal belgelere, çevre eğitiminin bütünleştirilmesi ve uygulamasının nasıl yapılacağı tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalar yürütülürken, farklı coğrafi, politik, kültürel özellikler taşıyan 19 ülke seçilerek, oluşturulan stratejinin nasıl uygulanacağını belirlenmeye çalışılmıştır. Günümüzde yürütülen eğitim alanındaki çalışmalara bakıldığında, yapılan bu çalışmalar bugünkü yürütülen çevre eğitimi çalışmalarının temelini oluşturmuştur (UNECE, 2007b).

3.2. Çevre Eğitimi Hedefleri

Çevre eğitimi, “insanın çevresinin kentsel ve kırsal planlaması, teknoloji, koruma, kaynak kullanımı ve tüketimi, nüfus, popülasyon değişimi gibi konularda doğal çevre ve insan çevresinin insanla olan karmaşık ilişkisini inceleyen entegre bir süreçtir” olarak tanımlanabilir (Nagel,2005).

Çevrenin korunması, geliştirilmesi ve iyileştirilmesi konularında gösterilen çabaların amacı, insanların daha sağlıklı ve güvenli bir çevrede yaşamlarının sağlanmasıdır. Bunu sağlayacak olan da insanın kendisidir. Çünkü çevreye zarar veren de, çevreyi koruyan ve geliştiren de insandır. Günümüzde çevre bilinci, sağlıklı bir çevrede yaşamayı, temel insan haklarından biri olarak kabul etmektedir. Bu ise ancak kaliteli bir eğitimle mümkündür.

Çevre eğitiminin ana hedefi, yeni bir insan tipini, ahlak anlayışını ve tüketim bilincini topluma kazandırmak, ihtiyacı kadar tüketen, gelecek nesillere karşı sorumluluk hisseden, çevre sorunlarına karşı duyarlı ve bilinçli bir insan modeli yetiştirmek olarak ifade edebiliriz. Çevre eğitimi yalnız bilgi vermek ve sorumluluk hissi oluşturmakla kalmamalı, insan davranışlarını da etkilemelidir.

Çevre ile ilgili konularda aktif katılım sağlayacak, olumsuzluklara karşı tepki oluşturacak, bireysel çıkarların toplumsal çıkarlardan ayrı düşünülmemeyeceği gerçeğini kavratacak bir eğitim yöntemi uygulanması çevre eğitiminin konusudur.

Çevre eğitiminin, uluslararası düzeyde ele alınması, çevre eğitimi kavramının ortaya konmasından sonra, 1975’te Belgrad Çevre Sorunları Eğitimi Toplantısı, ve 1977’de Tiflis Hükümetler Arası Çevre Eğitim Konferansı, 1972’de Stockholm Konferansı sonrası çevre eğitimi konusunda yapılan önemli toplantılardır. 1975 Belgrad toplantısında çevre ve eğitim düşünceleri konularında yapılacak uluslararası toplantıların yerel ve küresel düzeyde çevre eğitimi politikalarının gelişiminin görülebilmesi açısından önemi ortaya konulmuştur.

1975 yılında yapılan Belgrad’da yapılan **Çevre Sorunları Eğitimi Toplantısı** sonuç bildirgesinde; çevre sorunları eğitiminde hedeflenen temel amaçlar bilinç kazandırma, bilgi verme, davranış ve yetenek kazandırma ile katılım sağlamak olarak yer almıştır.

1977 Tiflis **Hükümetler Arası Çevre Eğitim Konferansı**, çevre eğitimi konusunda çok önemli bir toplantıdır. Tiflis Deklarasyonu’nda “Çevre eğitim programı ve politikaları ile ilgili olarak kurulacak bir uluslararası çatı oluşturulmalıdır.” ifadesi yer almıştır. Tiflis Konferansı’nda yapılan çalışmalardan sonra, çevre eğitiminin amaçları;

- Kırsal ve kentsel alanlarda ekonomi, sosyal ve politik bağımsızlık ile ilgili bilinçliliğin artırılması,
- Çevrenin korunması ve geliştirilmesi için bireyin bilgi, değer, davranış, sorumluluk ve yeteneklere sahip olmasının sağlanması,
- Çevreye karşı toplum, grup ve bireylerin davranışlarının değişiminin sağlanması, olarak belirtilmiş ve bu amaçlara ulaşmak için ise;
- **Bilinçlenme** (Çevre ve problemler ile ilgili hassasiyet ve bilinç kazandırma)

- **Bilgi** (Çevre ile ilgili insan kaynaklı sorunlarla ilgili temel bilgi sahibi olma ve çevre ile ilgili tecrübenin arttırılması)
- **Davranış** (Çevre konusunda sorumluluk yaratılması ve çevrenin gelişimi ve korunması konusunda inisiyatif alması)
- **Yetenek** (Çevresel problemlerin çözümü, araştırılması ve tanımlanması için çocuğun gelişiminin sağlanması)
- **Katılım** (Çevresel problemlerin çözümü için öğrencilerin bilgili, ve kendine güvenen, aktif katılım sağlayan) gibi 5 temel eğitim hedefi ortaya konulmuştur (Tiflis,1977).

3.3. Sürdürülebilir Kalkınma için Eğitim

Eğitim ve öğrenme şansına sahip her bireyin doğal kaynaklardan yararlanma ve sürdürülebilir bir yaşam biçiminin etkin kılınması konusunda bilgi sahibi olabilmesini sağlamaktır. Bu yolla uzun dönemde bir toplumsal dönüşümün gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma sürecinin önemli adımlarından biri de süreçten etkilenecek olan toplumun bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesidir. Bu kapsamda halkın bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesine yönelik çalışmaların yapılmaması durumunda sürecin olumsuz etkilendiği örnekler vardır (Nagel,2005).

Genel anlamda son 40 yıldır gelişen çevre eğitimi süreci ile ilgili olarak birçok farklı uygulama ve çalışma yürütülmektedir. Bu çalışmalar da ülkelerin Eğitim, Çevre Bakanlıkları, akademik kurumlar, araştırma merkezleri ve sivil toplum kuruluşları tarafından yürütülmektedir. Genel amaç, çevre konusunda bilgi ve bilincin arttırılmasıdır. Bu anlamda, birçok farklı uygulama dünya genelinde sürdürülmektedir.

Çevre eğitimi için dünya genelinde farklı yaklaşımlar ve izlenen yollardan bazıları; natüralist, doğal kaynakları koruyucu, problem çözücü, bilimsel, bütünsel, uygulayıcı, eko-eğitim ve son dönemde sürdürülebilir kalkınma için eğitim'dir. Özellikle de son yıllarda doğada yapılan eğitimler giderek yaygınlaşmakta ve bireylerin yaşadıkları sorunlara karşı çözüm üretmelerini sağlamaya yönelik eğitimler giderek yaygınlaşmaktadır.

Ülkemizde de farklı yaş grupları ve ilgi gruplarına yönelik eğitim çalışmaları yürütülmektedir. Bu anlamda hazırlanan eğitim kampları, doğa okulları gibi çalışmalar yürütülmektedir.

3.4. Çevre Eğitimi Çalışmaları

Ülkemizde çevre eğitimi alanında birçok çalışma yürütülmektedir. Çevre eğitimi konusunda Çevre ve Orman Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı sorumluluğu paylaşmaktadır. Ek olarak sivil toplum kuruluşları da çeşitli çalışmalar yürütmektedir. Bu kapsamda yapılan çalışmaları örgün eğitim, yaygın eğitim, hizmet içi eğitimler ve sivil toplum kuruluşlarının yürüttüğü çalışmalar başlığında incelenecektir.

3.4.1 Örgün Eğitim

Okulöncesi yaş grubunda yer alan bireylerin eğitimi büyük önem taşımaktadır. Özellikle zeka ve yetenek gelişimi açısından büyük önem taşıyan bu dönemde bireylere çevre eğitimi verilmesi sağlanmalıdır. Bu kapsamda, Milli Eğitim Bakanlığı müfredatta çevre konularının daha geniş yer almasını düzenlemektedir.

Çevre ve Orman Bakanlığı bu kapsamda okulöncesi eğitime yönelik çevre temalı olarak boyama kitabı, yap-boz gibi eğitim materyalleri hazırlamıştır. Ayrıca "Uygulamalı Çevre Eğitimi Projesi" okulöncesi eğitim kurumlarında da uygulanmıştır.

İlköğretim alanında yapılan çalışmalar incelendiğinde, çevre eğitimi konusunda birçok çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu kapsamda yapılan çalışmalardan biri 29.3.1990 tarihinde İlköğretim Genel Müdürlüğü ile UNESCO arasında imzalanan 02-28/337-197 sayılı İlköğretimde Çevre Eğitimi

Projesi Sözleşmesi çerçevesinde hazırlanan ve çevre eğitimi konusunda temel bir kaynak olarak hazırlanan “İlköğretimde Çevre Eğitimi Öğretmen El Kitabı”dır. (Bıkmaz ve Abken, 2007)

İlköğretim kurumlarının ilk kademesini oluşturan ilkokulların 4. ve 5. sınıflarında Çevre, Sağlık, Trafik ve Okuma derslerinin dönüşümlü olarak haftada bir saat olarak okutulması Talim ve Terbiye Kurulu'nun 7.9.1992 tarih ve 274 sayılı kararı ile kabul edilmiştir. Yapılan eğitimin istenen sonuçlara ulaşmaması ve program değişikliği ile bu ders programdan kaldırılmıştır.

Milli Eğitim Programı'nda 2004 yılında önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler kapsamında çevre konusunu tek bir ders olarak vermek yerine ilgili tüm dersler içerisinde Çevre Bakanlığı'nın katkılarıyla yer verilmesi sağlandı. Ayrıca çevre ile ilgili bilgileri sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma kavramlarına da yer verilmesi sağlandı.

Yapılan değişimi desteklemek amacıyla “Yeşil Kutu Çevre Eğitimi Projesi”, “Eko-Okullar ve Okullarda Orman Projesi”, “Çocukların Meyve Bahçesi” projeleri uygulanmaktadır.

Çevre ve Orman Bakanlığı ilköğretim okullarına yönelik olarak basılı (broşür, afiş) ve görsel (animasyon, film, belgesel) materyaller hazırlamakta ve dağıtımını yapmaktadır. Ayrıca ülke genelinde afiş, resim yarışmaları düzenlenerek öğrencilerin bilgilenmesi ve bilinçlenmesi hedeflenmektedir.

Ek olarak, ilköğretim okullarına yönelik olarak “Uygulamalı Çevre Eğitim Projesi” yürütülmektedir. 81 ilde uygulanmakta olan proje kapsamında, okullarda eğitim çalışmaları, teknik geziler, şiir, kompozisyon ve bilgi yarışmaları düzenlenmektedir. Yıl boyu süren çalışmalar kapsamında 5 Haziran Dünya Çevre Günü kutlamaları ile proje çalışmaları tamamlanmaktadır. Eylül-Haziran ayları arasında yürütülen proje, ülke genelinde 2.000'den fazla okula ulaşılmıştır.

Liselerde Ders Geçme ve Kredili Sistem çerçevesinde "Çevre ve İnsan" başlıklı bir dersin öğrenciye öngörülen altı değişik alan dersinden beşinde seçmeli ders olarak verilmesi Talim ve Terbiye Kurulu'nun 1992/96 sayılı kararı ile kabul edilerek 2358 sayılı Tebliğler Dergisi'nde yayınlanmış ve yürürlüğe girmiştir. Buna rağmen yeterli öğretmenlerin bulunmaması ve istenen hedefe ulaşmaması nedeniyle son yapılan program değişiklikleri ile kaldırılmıştır (UÇEP,1997).

Program değişiklikleri kapsamında çevre konusundaki bilgiler program genelinde yer verilmiştir. Çevre eğitimi konusunda eğitici kollar kapsamında çevre grupları oluşturulmaktadır. Bu kapsamda 1991 yılında “Türk Çocukları Çevre Klüpleri Fuarı” düzenlenmiştir.

Üniversitelerde çevre konusunda zorunlu ve seçmeli olmak üzere çeşitli dersler verilmektedir. Ek olarak son yıllarda Türk Üniversitelerinde çevre ve çevre sorunlarının araştırılması ve çözüm önerilerinin geliştirilebilmesi için çok sayıda araştırma merkezi kurulmuştur.

Üniversite gençleri tarafından kurulan çevre ile ilgili öğrenci toplulukları bünyesinde çeşitli seminer, konferans, dia gösterileri ve ödüllü şiir, kompozisyon ve resim yarışmaları yapılmaktadır.

3.4.2. Yaygın Eğitim

Bu kapsamda Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olan Pratik Kız Sanat Okulu, Olgunlaşma Enstitüsü, Yetişkinler Teknik Eğitim Merkezi, Mesleki Eğitim Merkezi, Endüstri Pratik Sanat Okulu, Halk Eğitim Merkezi, Çıraklık Eğitim Merkezi bu kapsamda yer almaktadır.

Bu kapsamda Çevre ve Orman Bakanlığı, hazırlamış olduğu eğitim materyalleri bu merkezlerde eğitim materyalleri olarak kullanılmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda yaygın eğitim alanında çalışan eğitimcilere ve öğrencilere yönelik eğitimler yapılmaktadır. Bilgilendirme ve bilinçlenme amaçlı olarak, orman köylülerine yönelik olarak “Kozalak” gazetesi ile çevre ve orman konularında yazılara yer verilen “Çevre ve İnsan” dergisi yayınlanmaktadır.

Çevre ve Orman Bakanlığı çalışmaları kapsamında TRT ile imzalanan protokol kapsamında eğitici belgeseller hazırlanmaktadır. Ayrıca Radyo ve Televizyon Üst Kurulu ile imzalanan protokol kapsamında çevre konulu film ve programların halkın bilgilenmesi ve bilinçlenmesi yönelik ulusal ve yerel TV kanallarında yayınlanması sağlanmaktadır.

3.4.3. Hizmetiçi Eğitimler

Çevre konusunda son yıllarda kurumların yapmış olduğu hizmet içi eğitimlere daha fazla önem verilmektedir. Bu kapsamda yapılan çalışmalar güncel çevre sorunları ve çözüm önerilerini içermektedir.

Bu kapsamda yapılan önemli çalışmalardan biri öğretmenlerin çevre duyarlılıklarının artırılmasıyla ilgili olarak Çevre Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlıklarının ortak girişimi ile 1-19 Kasım 1993 tarihleri arasında I. Formatör Öğretmen Eğitimi Kursu gerçekleştirilmiştir. Bu kursa çevre sorunlarının ciddi olarak görüldüğü 20 ilden 3'er öğretmen katılmıştır. Yoğun talep üzerine 16.11.1993 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığı ve Çevre Bakanlıkları arasında imzalanan protokol gereği diğer illerden de 3'er branş öğretmenin katılımıyla toplam 177 öğretmene 31 Ocak-19 Şubat 1994 tarihleri arasında II. Formatör Öğretmen Eğitim Kursu Ankara'da gerçekleştirilmiştir (UÇEP, 1997).

4. Genel Değerlendirme

Çevre sorunlarının sınır tanımaz oluşu, bu sorunların bireysel veya bir ülkenin ortaya çıkaracağı çözümlerin sorunu azaltmadığı, sorunun bütün taraflarca ele alınarak ortak çözümlere ihtiyaç duyulduğu ortadadır. Örnek olarak, bugün tüm dünya ülkeleri sera gazı salınımlarını durdursa bile bugüne kadar atmosfere verilen salınımların etkisi ile dünyanın ısısının artmaya devam edeceğine yönelik teoriler vardır. Çözüm üretmek için dünyanın zamanı gittikçe daraldığını söylemek de bu anlamda yanlış olmaz.

Dünya üzerinde yaşanan olumsuzluklar artık zengin-fakir ülke ayrımı yapmadan dünyayı olumsuz etkilemektedir. Özellikle 20. yüzyılın ortalarına kadar çevre sorunlarına karşı ilgisiz kalan ülkelerin, yaşanan olumsuzluklardan sonra çözüm arayışları başlatmaları hususu ilginçtir. Örnek olarak, gelişmiş ülkelerde ortaya atılan tartışmalardan biri dünyaya Amerika'daki bir bebek mi yoksa Somali'deki bir bebek mi daha fazla çevresel anlamda zarar verdiğidir. Bazı yaklaşımlar cevap olarak buna, Somali'deki bebeği göstermektedir. Bu anlamdaki cevapları da Somali'deki insanların doğal kaynakları Amerika'ya göre daha bilinçsiz şekilde kullanmalarını gösterir. Bu düşünce temel nokta olarak da o ülkedeki doğal kaynakların dünyanın sürdürülebilirliği için çok gerekli olduğunu ve boşa harcanamayacağını savunmaktadır.

Yukarıda verilen örneğe bakıldığında gelişmiş ülkelerin göstermiş olduğu bilinç, kendilerinin yaratmış oldukları olumsuzluklar ve dünyadaki değişimden diğer ülkeleri de aynı oranda sorumlu tutarak çözüm arayışı olarak nitelendirilebilir. Bu açıdan bakıldığında sürdürülebilir kalkınma süreci, bazı yaklaşımlarda zengin ülkelerin daha fakir ülkeler üzerinde uyguladığı ve getirisi olmayan (en azından az gelişmiş ülkelere) bir süreçtir. Bu kapsamda dünya genelinde farklı siyasal bakış açıları ile süreç yorumlanmakta ve tartışılmaktadır.

Bu tartışmaların dışında sürece bakıldığında ise, dünyadaki yaşanan olumsuzluklar, ülkelerin sürecin çözümüne yerel, bölgesel ve küresel anlamda destek sağlamasının gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu sürecin önderliğini de bağlı kuruluş ve organizasyonları ile Birleşmiş Milletler yapmaktadır. Zengin (gelişmiş) ülkelerin, süreçte genel olarak daha az gelişmiş ülkeleri desteklemeleri sağlanmaya çalışılmaktadır.

Çernobil olayında olduğu gibi, yaşanan olumsuzluklardan bizi ilgilendirmiyor gibi ifadelerle kaçamıyor hatta daha da olumsuz etkileniyoruz. Dünya üzerinde yaşanan buna benzer olumsuzluklardan etkilenen ülkeler, son 50 yıllık süreçte sürdürülebilir kalkınma alanında önemli adımlar ve gelişmeler sağlamışlardır.

Ülkemiz bu anlamda Rio Zirvesi sonrası bu süreçte yerini aldığı görülmektedir. Örnek olarak eğitim alanında yürütülen Yeşil Kutu Eğitim Projesi, Eko-Okullar Projeleri, DPT tarafından sürdürülebilir kalkınma sürecini geliştirme anlamında yürütülen Sektörel Entegrasyon Projesini örnek olarak verebiliriz. Bu anlamda ülkemizin kalkınma planlarında sürdürülebilirlik ilkesine uygun değişimlere ve uygulamalara yer vermesi, bu süreçteki kararlılığını ortaya koymuştur.

Çevre ve Orman Bakanlığı da bu alanda öncelikle sürdürülebilirlik kavramını ve sürdürülebilir kalkınmayla paralel uygulamalara yer verecek şekilde mevzuat değişimlerini gerçekleştirmiştir. Özellikle uygulama alanına yönelik olarak hazırlanan havza planları ve eylem planları da bu süreci destekleyici adımlar olarak belirtebiliriz.

Bu alanda yapılan son önemli toplantı olan UNESCO Uluslararası Sürdürülebilir Kalkınma İçin Eğitim Konferansı'nda süreçle ilgili olarak yapılan değerlendirmelerde, genel anlamda sürecin gelişimi açısından toplumun bilinçlenmesi, eğitim sisteminde değişimler ile ortak çalışmaların geliştirilmesi hususlarından söz edilmiştir.

SKE süreci ayrıca, dünyadaki insanların bilinçlenmesinde önemli rol oynayan çevre eğitimi süreci ile de doğrudan ilişkilidir. Çevre eğitimin temel olarak çevresel değerlerin korunması ve geliştirilmesi anlamında bireylerin ve toplumun bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesini hedeflemektedir. Bu alanda yapılan birçok çalışma çevresel değerlerin anlaşılması ve geliştirilmesi konusunda önemli ilerlemeler sağlasa da dünyamızda yaşanan çevresel sorunlar da giderek artmaktadır. Sonuç olarak baktığımızda bilinç artmasına rağmen sorunların da artması, çevre eğitimi ve genel eğitim hedeflerinin gözden geçirilmesine sebep olmuştur.

Özellikle genç nesillere sadece çevresel değerler ve onları koruma ile ilgili bilgiler faydalı olsa bile olumlu davranış değişiklikleri sağlamakta yetersiz kalmaktadır. Ayrıca, genç nesillerden yaptığı hareketlerde geleceğe yönelik adımlar beklemek çok olası değildir. Bu nedenle genç nesillere geleceğe yönelik yani sürdürülebilirlik değerlerini öğretebilmeliyiz. İşte Sürdürülebilir Kalkınma İçin Eğitim süreci bu anlamdaki gelişimi hedeflemektedir.

Sürdürülebilir bir dünya veya yaşam hedefine ulaşmak açısından göz önüne alınacak temel değerler sosyal, ekonomik ve çevresel değerlerdir. Sürdürülebilirlik ancak bu üç temel değeri bir arada ele almak ve çözüm üretmek ile mümkün olabilecektir.

Sonuç olarak, sürdürülebilir kalkınma dünyanın daha yaşanabilir bir hal almasını sağlamaya yönelik bir süreç olarak ortaya konulmuştur. Son 50 yıllık süreçte, bu alanda yapılan çalışmalar belirli bir yol almış olsa da daha birçok alanda ilerleme sağlanması gerektiği ortadadır.

5. Sonuçlar ve Çözüm Önerileri:

Çevre eğitimi alanında yapılan çalışmalara rağmen ilerleme sağlanamaması, süreçte yeni arayışlar yaratmıştır. SKE süreci, bu anlamda geliştirilmiştir. Genel anlamda SKE sürecinin desteklenmesi ve geliştirilmesi açısından yapılması gerekenler incelendiğinde;

- Ülkemizin SKE süreci kapsamında ulusal stratejinin henüz hazırlanarak UNESCO'ya sunulmamış olması önemli bir eksikliklerdir. Bu kapsamda ilgili kurumlar arasındaki koordinasyon eksikliğinden söz edebiliriz. Ulusal stratejimizi hazırlamak amacıyla sürecin sorumluluğunu paylaşan Çevre ve Orman Bakanlığı ile Milli Eğitim Bakanlıkları ve DPT koordinasyonunda Türkiye'nin ulusal stratejisinin hazırlanması konusunda adımlar atmalıdır.
- Ülkemizde SKE sürecini destekleyici mevzuat değişiklikleri yapılmalıdır. Bakanlık kapsamında sürecin sorumluluğunu Eğitim ve Yayın Dairesi Başkanlığı yürütmektedir. Eğitim ve Yayın Dairesi Başkanlığı mevzuatında SKE konusunda değişiklikler yapılmalı ve Bakanlık eğitim politikalarını belirlemek üzere Bakanlık yetkililerinden oluşan bir komisyon kurulması süreci destekleyecektir.
- Sürecin daha iyi anlaşılmasına yönelik olarak ulusal ölçekte çalıştay ve sempozyumlar düzenlenmelidir.
- SKE sürecinin yaygınlaştırılması için ekonomik anlamda kaynaklar ve fonlar sağlanmalıdır.
- SKE konusunda gelişmelerin paylaşılacağı bilgi ağları ve İnternet siteleri kurulması süreci olumlu etkileyecektir.
- SKE sürecini geliştirecek araştırma ve geliştirme faaliyetleri düzenlenmelidir.
- MEB/Çevre ve Orman Bakanlığı hizmet içi eğitim programları SKE süreci kapsamında gözden geçirilmeli ve yenilenmelidir.

- Sürdürülebilir Kalkınma konusunda toplumun bilgilenmesi ve bilinçlenmesi yönelik daha fazla basılı ve görsel eğitim materyali hazırlanmalıdır. Yapılan eğitim çalışmalarının daha geniş bir çerçevede sürdürülmesi sağlanmalıdır.
- SKE alanında kurumlar ve kuruluşlar arası ortaklıklar geliştirilmelidir.
- Yerel, bölgesel ve uluslararası alanda işbirliği çalışmaları geliştirilmelidir. Bu kapsamda Sivil toplum kuruluşları ve uluslararası kuruluşlarla bilgi paylaşımı ve proje çalışmaları geliştirilmelidir.
- Öğretim programları ve öğretmen eğitim programlarına SKE süreci entegre edilerek yeniden düzenlenmelidir.
- Üniversitelere yönelik olarak SKE süreci desteklemek amacıyla çevre eğitimleri geliştirilmelidir.

Referanslar

- Bıkmaz, F. H; Akben, N. (2007) “İlköğretimde Çevre Eğitimi”, Türkiye’de Çevre Eğitimi, s. 36-37
- Birleşmiş Milletler, (2002) “*Report of The World Summit on Sustainable Development*”, New York
- Lotz-Sisitka, Heila (2008), “*Environmental Education and Educational Quality and Relevance: Opening the debate, Southern African Journal of Environmental Education*”, 25. sayı, s. 5-10
- Nagel, C. Michael, 2005. “*Old and Sask Middle Year Students’ Experience of Environmental Education: An Analysis of Conceptions*”. 2. Bölüm, s. 23-25, 28-30, 33,36,39,44
- Palmer, M. A. (2004) “*Ecological Science and Sustainability for a Crowded Planet*”, Ecological Society of America Raporu.
- Sürdürülebilir Kalkınma Ulusal Rapor (2002), DPT*
- “*14 – 26 Ekim 1977 Hükümetler Arası Çevre Eğitimi Konferansı Sonuç Bildirgesi*”, UNESCO/UNEP, TİFLİS
- UÇEP (Ulusal Çevre Eylem Planı: Eğitim ve Katılım) (1997), DPT*
- UNECE (2007b) “*Learning From Each Other: Achievements, Challenges And The Way Forward*”,
www.bursayg21.org internet sitesi, son ziyaret 20 Ağustos 2009

